

**РЕЛІГІЙНА ЛЕКСИКА В «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ
СЛОВНИКУ» ЗА РЕДАКЦІЇ А. Ю. КРИМСЬКОГО ТА С. О. ЄФРЕМОВА
І СУЧАСНИЙ МОВНИЙ КОНТЕКСТ**

Ципердюк О. Д.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

м. Івано-Франківськ, Україна

Повертаючи в останні три десятиліття сучасній українській мові її питомі риси, ми звертаємося до наукової спадщини О. Курило, О. Синявського, В. Ганцова, К. Михальчука, Є. Тимченка та інших мовознавців, до лексикографічних здобутків початку ХХ ст. До останніх належить академічний «Російсько-український словник» (1924 – 1933 рр.) [2] – «фундаментальна багаторічна праця колективу лексикографів Інституту української мови ВУАН на чолі з академіками А. Ю. Кримським та С. О. Єфремовим» [1, с. 5], яку Ю. Шевельов назвав «одним із монументальних пам'ятників українського культурного відродження 20-х років» у мовознавчій царині [5, с. 32]. Він з'явився у зв'язку з українізацією різних сфер суспільного життя та необхідністю запроваджувати українську мову, проте вийшли лише 3 томи словника (до літери «П»). Четвертий том, хоч і був готовим, не було опубліковано через розгром академії наук на початку 30-х років, а сам словник влада оголосила «націоналістичним».

До комісії, яка працювала над словником, також входили А. Ніковський, Г. Голоскевич, М. Грінченко та В. Ганцов, який «був формальним керівником і фактичним *spiritus movens* Академічного словника» [5, с. 34]. Заслугою укладачів, як слушно зазначає Ю. Шевельов, є те, що вони залучили «багатющий фразеологічний матеріал і ілюстрації з українських текстів – в

обсягу, не знаному перед тим ні після того в українському словництві», фактично подали «український синонімічно-фразеологічний словник, тільки що впровідне слово було російське» [5, с. 32, 33].

Аналізована лексикографічна праця початку ХХ ст. уже було об'єктом аналізу численних наукових статей (Є. Карпіловської, О. Тищенко, О. Лось та ін.). У контексті нашого дослідження привертає увагу монографія Ю. Поздрань, у якій авторка в окремому, але невеличкому підпункті 3. 4. 8 «Релігійна література» [1, с. 204–205] лише вказує джерела релігійного змісту – Біблію в перекладі П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького, Євангеліє в перекладі П. Морачевського, Псалтир у переспіві П. Куліша тощо, але мовознавчого аналізу представленої в словнику релігійної лексики не здійснює, обмежуючись лише констатацією: «Маємо визнати, що релігійна лексика дійсно ввійшла до української частини реєстру РУСа-1933, особливо І тому, що зумовлено значною кількістю такої лексики саме на початкові літери українського алфавіту» [1, с. 204].

Мета нашого дослідження – простежити відображення релігійної лексики в «Російсько-українському словнику» за редакції А. Кримського та С. Єфремова, звернути увагу на питомі українські слова, розглянути релігійні номінації в контексті сучасних правописних проблем.

«Російсько-український словник» фіксує порівняно велике число релігійних назв: як загальновідомих слів (як-от: *ангел, дяк, божий, Святе Письмо*), так і термінів (*анабаптист, апокриф, дискос, ектянія*). У структурі багатозначних лексем релігійні значення супроводжуються ремарками: *церк., церковн.* – церковне слово, *ц.-сл., црк. сл., црксл.* – церковнослов'янське, *церк. утв.* – церковне начиння (російською «церковная утварь»).

Аналізована праця зчаста подає цілі гнізда спільнокоренових релігійних лексем, демонструючи їхнє поширення та прагматичну значущість в українській мові. Це слова з коренем *-бог-, -гріх-, -дух-* тощо. Пор. також: *диякон, диякониха* 'дружина диякона', *дияконча* 'дитина диякона', *дияконенко* 'син диякона', *дияконівна* 'донька диякона', *дияконівнин, дияконишин, дияконів, дияконський* (варіант *диякінський*), *диякінство, дияконувати; дяк,*

дячок, дячків, дячило (збільш.), дяківство (збірн.), дячиха, дячишин, дяченя, дяченко, дяченків, дяківна, дяківнин; дяківство, дякування 'посада', піддячий 'помічник дяка'; кондяк, бакаляр 'дяк і вчитель церк. школи', дячий, дяків, дяківський, дякувати.

Упорядники словника звертають увагу на фонетичні (*ангел* – *янгол*, *архангельський* – *архангольський*), словотвірні (*янгольський* – *янголинний*, *богоборець* – *богоборник*; *богобоязливо* – *богобоязно*; *душовбивець*, *душовбийник*, *душогуб*) та морфологічні (*євангелія*, ж. р., – *євангеліє*, с. р.; *богослів'я*, с. р., – *богословія*, ж. р.; *євангеліст* – (заст.) *євангеліста*, ч. р.) варіанти слів, які демонструють, з одного боку, співіснування старого й нового в системі релігійної лексики української мови, а з іншого – засвідчують її синонімне багатство. Застарілі з погляду сучасних мовних норм слова допомагають простежити динаміку української релігійної лексики.

Прикметою «Російсько-українського словника» (1924 – 1933 рр.) є те, що подано не лише точний український відповідник, який іде першим, але й низку синонімів, у тому числі й перифрази: *безбожність*, *безбожництво*, *невірство*; *благодать*, *ласка духа святого*; *біс*, *чорт*, *диявол*, *дідько*, *лисий дідько*, *сатана*, *лихий*, *гастид*, *гемон*, *куцак*, *куций*, *марник*, *біда*, *нечистий*, *бісурка*.

Також маємо підкреслити той факт, що серед представлених відповідників переважає питома українська лексика, зчаста взагалі не подано кальок, як-от під час перекладу російського слова *благоговейно*: *побожно*, *святобожно* (тоді як сучасні словники подають скальковану лексему *благоговійно* [3, с. 541]). Зрозуміло, що всі старослов'янізми вилучати з українського мовлення, зокрема релігійного, не потрібно, оскільки вони є ознакою релігійного стилю, надають йому урочистості, а зчаста просто не мають відповідників. Зрештою, упорядники словника цього й не робили, вдало синтезувавши народну і книжну традиції. Але те, що лексикографи прагнули актуалізувати лексичне багатство української мови, заслуговує похвали. Цікавий факт, що мовознавці (О. Курило, О. Синявський) навіть припускали, що впорядники деякі слова придумали самі. Окремі відповідники-синоніми (виділено напівтовстим курсивом) можна так сприймати, оскільки не вказано

джерел їх походження, пор.: *благовещенский* – *благовісний, благовіщний; божеский* – *божий, богівський, бозький; молоді, шлюбна пара, шлюбіванці*.

Привертають увагу поряд із синонімними похідними з іншомовними афіксами українськомовні словотвірні моделі, які реактивовано в сучасному українському мовленні. Напр.: *буддієць, буддійство* (пор. *буддист, буддизм*).

Щодо правопису релігійної лексики, то насамперед цікавить передання запозичених богословських термінів українською мовою, оскільки ще й тепер не всі проблеми розв'язано та немає одностайності в орфографічній практиці. Загалом згадані номінації як нормативні сприймаються і в сучасному мовному контексті. Це й відсутність подвоєння приголосних у загальних назвах на зразок *абат*, літера *t* в грецизмах (*анатема, акатист*), вигук *алілуя* з літерою *и* (саме такий правопис останнього слова рекомендує Інститут богословської термінології та перекладів Українського католицького університету [4], тоді як сучасні праці подають *алілуя* [3, с. 174]).

На жаль, правопис релігійних власних назв із великої літери передано непослідовно в умовах ідеологічного тиску радянської атеїстичної влади. Напр.: *Святе Письмо*, але *біблія, Господь*, але *бог, матір божя*. Так само не зовсім вдалими із погляду сучасних норм, проте цікавими для істориків мови, є слова на зразок *тегена* (подано й джерело – текст Лесі Українки: *Буде вергнутий в тегену люту*), *тявур, еклісія, ектенія*.

Отже, у «Російсько-українському словнику» за редакції А. Кримського та С. Єфремова ми виявили достатньо велике число релігійних найменувань, у тому числі богословських термінів. Лексикографічна праця зчаста фіксує цілі гнізда спільнокореневих лексем релігійного змісту, що свідчить про їхнє глибоке вкорінення в українській мові. Автори зчаста подають не один відповідник до російського слова, а ряд синонімів, а також фразеологізми з релігійним компонентом. Привертають увагу питомі українські слова та українськомовні словотвірні моделі, яким упорядники віддають перевагу і більшість із яких є потенційним джерелом збагачення сучасного релігійного лексикону. Окремі запропоновані слова з погляду сучасних мовних норм є застарілими, проте це не заперечує ролі аналізованої лексикографічної праці в

процесах нормування та кодифікації сучасної української літературної мови. Правописна практика початку ХХ ст., засвідчена в аналізованому словнику, хоча він і вийшов у початковий період становлення норм сучасної української літературної мови, може бути корисною у розв'язанні сучасних проблем правопису іншомовних релігійних назв.

Перспективним вважаємо ґрунтовніше дослідження релігійної лексики на матеріалі «Російсько-українського словника» задля виявлення динамічних мовних процесів, кодифікації релігійної лексики в сучасних лексикографічних працях різних типів.

Література:

1. Поздрань Ю. В. «Російсько-український словник» за редакцією А. Ю.Кримського та С. О. Єфремова в історико-лінгвістичному контексті : дис. ... канд. філол. наук : спец.10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. 430 с.
2. Російсько-український академічний словник (А – П) / А. Кримського та С. Єфремова [Електронна версія російсько-українського словника А – П. Підготував Олександр Телемко. Київ, 2007]. URL: <https://archive.org/details/192433/mode/2up> (дата звернення: 16.10.2021).
3. Словник української мови : у 20-ти т. Том перший: А – Б / уклад.: Л. Л. Шевченко, В. В. Чумак, Г. М. Ярун, І. В. Шевченко, О. В. Бугаков, В. М. Білоноженко; наук. ред. Н. Г. Озерова. Київ : Наук. думка, 2010. 912 с.
4. Термінологічно-правописний порадник для богословів та редакторів богословських текстів для видань Українського Католицького Університету / О. Антонів, Г. Дидик, Г. Наконечна, Л. Петрович, М. Прихода, К. Свідзинська; голов. ред. М. Петрович. Львів : Інститут богосл. термінології та перекладів УКУ, 2005. 130 с. URL: <https://nz-theology.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/poradnyk.2005.08.pdf> (дата звернення: 25.10.2021).
5. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2002. 132 с.

Опубл.: *Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 5–6 листопада 2021 р.). Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2021. С. 7–11.